

Головний теоретик космонавтики Мстислав Желдиш

Ярослав Яцків
доктор фіз.-мат. наук,
академік НАН України,
директор Головної
астрономічної обсерваторії
НАН України,
м. Київ

З іменами академіків *Сергія Павловича Корольова* та *Мстислава Всеволодовича Желдиша*, геніальних практика і теоретика сучасної космонавтики, пов'язаний запуск першого штучного супутника Землі — події, що змінила світогляд людства та вдихнула нове життя у розвиток багатьох галузей науки і техніки. Їхня творча співпраця та дружба мала вирішальне значення для бурхливого розвитку радянської космонавтики, як і успіхів космонавтики у планетарному масштабі.

Сьогодні все частіше виникають запитання щодо місця і ролі космонавтики у сучасному світі. Для чого і кому потрібна космонавтика? Де закінчується мрія і починається реальність? Скажу відразу — це світоглядне питання.

Відповідаючи на нього, кожен член суспільства оцінює себе з такої точки зору: чи є великим той народ, до якого я належу! Загальновідомо, що великі народи забезпечують розвиток цивілізації, а їхні представники перебувають на передових рубежах прогресу людства. Якщо народ великий, то він несе більше затрат на розвиток людства, але отримує більше і для свого розвитку.

Так було, коли наші предки освоювали Дике поле, росіяни — Далекий Схід, а американці — Дикий Захід. Таким зараз на порядку денному є освоєння Космосу - спочатку навколосемного, а потім Місяця та Марса. Цьому немає альтернативи. Це поклик душі людства (земної цивілізації) вийти на нові рубежі свого розвитку.

Як починалася космічна ера людства?

Я не говоритиму тут про фантастику та піонерські роботи К.Е. Ціолковського та інших вчених. Почну з 50-их років минулого століття.

В 1954 році *М.В. Желдиш* разом із *С.П. Корольовим* та *М.К. Тихонравовим* запропонували створення штучного супутника Землі (ШСЗ) та взяли участь у підготовці відповідної записки до т.з. директивних органів СРСР з цього питання. У 1956 р. *М.В. Желдиш* був призначений головою спеціальної комісії Президії АН СРСР з ШСЗ (комісія з об'єкта "Д")

А вже у серпні 1955 року прес-секретар президента США *Дуайта Ейзенхауера* оголосив, що США планують запуск декількох супутників під час проведення Міжнародного геофізичного року (МГР). Через три дні академіки *Л. Седов* та *К. Огородников*, перебуваючи у закордонному відрядженні, заявили, що СРСР також запустить супутник. 11 вересня 1956 року на зібранні Генеральної асамблеї МГР радянська делегація підтвердила цю минулорічну заяву *Л. Седова* та *К. Огородникова*. Як згадує учасник цих подій, науковий керівник Національного центру космічних досліджень Франції професор *Жак Бламон*: "Заяви про запуск супутників обома наддержавами були зустрінуті аплодисментами вчених, які були повністю впевнені в успіхові цього ризикованого та, на загальну думку, маловажного починання... ніхто не згадував про можливі використання цих супутників для практичних потреб, крім телекомунікації".

Але маховик уже запрацював...

9 липня 1957 р. в СРСР були опубліковані частоти, на яких працюватиме перший супутник. В США теж йшла активна підготовка наукових експериментів на супутнику. Розпочалася безкомпромісна боротьба за першість у космосі, ігноруючи наукову доцільність та керуючись ідеологічними мотивами.

Тому перший ШСЗ став просто радіоточкою на навколосемній орбіті, яка освітлювалася променями Сонця, що сходить чи заходить. (Зазначимо, що *М.В. Келдиш* з самого початку вважав, що супутник повинен мати на борту наукові прилади. Таким став тільки третій ШСЗ).

Я не маю можливості характеризувати детальніше, яку реакцію у світі викликав запуск ШСЗ та як розвивалися події в СРСР, зокрема і в Україні та світі. В 2007 р. в Інституті космічних досліджень РАН видана книга "Первая космическая...", присвячена 50-річчю цього запуску, в якій багато вчених всього світу подали свої враження від цієї історичної події.

Є там і моя стаття, хоча, справедливості ради, мушу визнати, що в перші роки космічної ери я спочатку як студент, а потім працівник АН УРСР не відразу розумів значення запуску ШСЗ для астрономії, геодезії та інших наук. Більше того, в ті далекі роки деколи на Заході звучала критика запуску такого першого "ненаукового супутника". Але згодом всі усвідомили, що запуск запуском, але, він без сумніву стимулюватиме вирішення багатьох фундаментальних проблем науки і техніки.

Супутник потрібно було не тільки запустити, але не загубити його в космічному просторі, тобто необхідно було розробити теорію руху ШСЗ (дещо відмінну від традиційних теорій руху природних тіл Сонячної системи), організувати його систематичні спостереження тощо.

В СРСР організація мережі станцій спостережень ШСЗ була покладена на Астрономічну раду АН СРСР та персонально на Аллу Генріхівну Масевич.

А. Г. Масевич

Будучи вже доктором наук та знаним фахівцем з фізики зір А.Г. Масевич дуже відповідально поставилася до нового доручення і до моменту запуску ШСЗ було створено на території СРСР 70 станцій оптичних спостережень.

Балістико-навігаційне забезпечення польотів ШСЗ здійснювали декілька центрів в СРСР, серед інших спочатку відділ, а потім Балістичний центр ІПМ АН СРСР, яким керував *Ефраїм Лазарович Акім*.

Є. Л. Акім

Установи України тісно співпрацювали з цими організаціями та їхніми керівниками.

Наставала нова ера людства.

Сьогодні ім'я *М.В. Келдиша* — головного теоретика космонавтики, видатного вченого в галузі математики та механіки, керівника космічної програми СРСР — широко відоме.

Спочатку його роботи були присвячені проблемам аеродинаміки та літакобудуванню. І тільки в 1948 році він розпочав дослідження з ракетодинаміки та прикладної небесної механіки — спочатку в МІ АН СРСР, а з 1953 р. в ІПМ АН СРСР. *М.В. Келдиш* разом з колегами в 1954 р.

Президент АН СРСР М.В.Келдиш у Дніпропетровську.
Червень 1969 р.

Директор заводу А.М.Макаров и главный инженер
Л.Л.Ягджиев знакомят М.В.Келдиша и Б.Е.Патона с
Южмашем

Южмаш. В цехе космических аппаратов.
О перспективных разработках докладывает
главный конструктор КА профессор В.М. Ковтуненко

М.В.Келдиш и Б.Е.Патон на Южмаше

Президент АН СССР М.В.Келдыш после посещения
Южмаша встретился с учеными Днепропетровска.
Июнь 1969 год

запропонував систему пасивної стабілізації супутника, а пізніше створив системи стеження за польотом супутника та ефемеридного забезпечення його спостережень ШСЗ. Важливо відзначити, що в ІПМ визначення орбіт ШСЗ вперше в СРСР здійснювалося за допомогою ЕОМ.

М.В.Келдыш, С.П.Королев и Л.В.Смирнов на заседании
Госкомиссии. Июль 1961 года

Після запуску перших ШСЗ фронт робіт в ІПМ під керівництвом *М.В. Келдиша* значно розширився. Були

розгорнуті роботи з комплексного проектування польотів КА до Місяця, Марса та Венери. Тут я хотів би звернути увагу на особистість М.В. Келдиша як вченого широкого профілю. Коли стали зрозумілими певні проблеми, які не дозволяли вирішувати основну задачу — керування рухом КА, то *М.В. Келдиш* очолив роботи з уточнення астрономічних сталих та побудови високоточних орбіт небесних тіл. Вперше у світі була створена високоточна теорія руху Венери.

У *М.В. Келдиша* прекрасно співіснували риси вченого-мрійника, який прагнув досягнути неможливого, та тверезого реаліста, який знав, де розпочинається можливе. В 1958 р. рішенням ЦК КПРС та РМ СРСР *М.В. Келдиша* було призначено Головою Міжвідомчої ради з космічних досліджень при АН СРСР (МНТР з КД). З цього моменту на М.В. Келдиша була покладена велика відповідальність за реалізацію радянської космічної програми. Коло проблем, які вирішувалися в ці роки під його керівництвом, надзвичайно широкий.

М.В. Келдиш був ініціатором створення ІКД АН СРСР, Інституту медико-біологічних проблем АН СРСР та багатьох інших важливих починань.

М.В. Келдишу належала важлива роль в організації космічних досліджень в Україні. Він залучив *Б.Є. Патона* до робіт з космічного матеріалознавства, ініціював залучення КБ "Південне" до створення КА за програмою "Інтеркосмос" та багато іншого.

Дозвольте продемонструвати Вам фотографії історичного візиту М.В. Келдиша в Україну в 1969 році. (це оригінальні фотографії В.П. Платонова)

Замість післямови

Сьогодні ми знаємо, що космічній програмі СРСР дуже пощастило, що біля її витоків та управління були такі видатні особистості (С.П. Корольов та М.В. Келдиш). З їх втратою ми втратили лідерів космічної галузі Союзу та до цього часу не можемо знайти свого місця в цьому конкурентному космічному світі.

М.В. Келдиш бачив "космічну перспективу" людства і віддав увесь свій талант та життя цій улюбленій справі.

Академік *М.Я. Маров*, безпосередній співробітник *М.В. Келдиша* так пише про сьогоднішнє: "История, как известно, не терпит сослагательного наклонения, но я убежден в том, что ни М.В. Келдыш, ни С.П. Королёв не допустили бы того обвала, который случился с нами в суровые годы перестройки, последствия которого едва ли восполнимы".

І Росія, і Україна переживають непрості часи своєї космічної історії.

Які перспективи України брати участь у майбутній "космічній олімпіаді"? На думку спадає гірка правда: "Одна справа, коли ми беремо участь у якійсь грі, де можемо виграти чи програти, але може виявитися, що ми не будемо навіть розуміти правил гри, в яку будуть грати інші".

Але, як кажуть, надія вмирає останньою. І наш обов'язок перед пам'яттю таких велетнів як *С.П. Корольов* та *М.В. Келдиш*, перед прийдешніми поколіннями примножити наші колишні успіхи новими досягненнями у вивченні та освоєнні космічного простору.

